

FFI RAPPORT

IKKE-DØDELIGE VÅPEN OG INTERNASJONAL HUMANITÆR RETT

NYSTUEN Gro

FFI/RAPPORT-2003/01471

FFIBM/823/139

Godkjent
Kjeller 9. desember 2003

Bjarne Haugstad
Forskningsjef

**IKKE-DØDELIGE VÅPEN OG INTERNASJONAL
HUMANITÆR RETT**

NYSTUEN Gro

FFI/RAPPORT-2003/01471

FORSVARETS FORSKNINGSINSTITUTT
Norwegian Defence Research Establishment
Postboks 25, 2027 Kjeller, Norge

FORSVARETS FORSKNINGSINSTITUTT (FFI)
Norwegian Defence Research Establishment

UNCLASSIFIED

P O BOX 25
 NO-2027 KJELLER, NORWAY
REPORT DOCUMENTATION PAGE

SECURITY CLASSIFICATION OF THIS PAGE
 (when data entered)

1) PUBL/REPORT NUMBER FFI/RAPPORT-2003/01471	2) SECURITY CLASSIFICATION UNCLASSIFIED	3) NUMBER OF PAGES 36
1a) PROJECT REFERENCE FFIBM/823/139	2a) DECLASSIFICATION/DOWNGRADING SCHEDULE -	
4) TITLE IKKE-DØDELIGE VÅPEN OG INTERNASJONAL HUMANITÆR RETT Non-Lethal Weapons and International Humanitarian Law		
5) NAMES OF AUTHOR(S) IN FULL (surname first) NYSTUEN Gro		
6) DISTRIBUTION STATEMENT Approved for public release. Distribution unlimited. (Offentlig tilgjengelig)		
7) INDEXING TERMS IN ENGLISH:		
a) <u>non-lethal weapons</u>	b) <u>internasjonal humanitær rett</u>	
b) <u>international law</u>	d) <u>Genève-konvensjonene</u>	
c) <u>international humanitarian law</u>	e) <u>Kjemivåpenkonvensjonen</u>	
d) <u>Geneva Conventions</u>		
e) <u>Chemical Weapons Convention</u>		
IN NORWEGIAN:		
a) <u>ikke-dødelige våpen</u>		
b) <u>folkerett</u>		
c) <u>internasjonal humanitær rett</u>		
d) <u>Genève-konvensjonene</u>		
e) <u>Kjemivåpenkonvensjonen</u>		
THESAURUS REFERENCE:		
8) ABSTRACT This report evaluates the possible use of non-lethal weapons in the light of international treaty law and customary law pertaining to the legality of various kinds of weapons. The purpose is to determine to which extent non-lethal weapons may be used by Norwegian forces, both in armed conflict as well as in peacekeeping operations. Possible limitations or prohibitions on non-lethal weapons are discussed with regard to the general rules in international humanitarian law on proportionality, as well as the more specific legal regimes pertaining to chemical and biological weapons, antipersonnel landmines, etc. Being particularly relevant to non-lethal weapons, the Chemical Weapons Convention is subject to a thorough discussion on its general scope of application regarding non-lethal chemicals. The report concludes that if a type of weapon or ammunition is prohibited by general or specific rules, the possible classification as "non-lethal" does not eliminate the prohibition. However, certain weapons are only prohibited in armed conflict, and thus may be used in law enforcement assignments, for example in peacekeeping operations. This would for instance apply to non-lethal chemical weapons.		
9) DATE 9 December 2003	AUTHORIZED BY This page only Bjarne Haugstad	POSITION Director of Research

ISBN-82-464-0799-6

UNCLASSIFIED

SECURITY CLASSIFICATION OF THIS PAGE
 (when data entered)

FORORD

I arbeidet med å vurdere egnede anvendelsesområder for ikke-dødelige våpen, kommer en ikke utenom folkerettslige betraktninger. Slik ekspertise finnes ikke internt på FFI, men prosjektet lyktes i å finne den nødvendige ekspertkunnskapen hos Gro Nystuen ved Juridisk fakultet, Institutt for menneskerettigheter, i Oslo.

Denne rapporten er den første grundige undersøkelse i Norge av forholdet mellom folkerett og ikke-dødelige våpen. Innholdet er ubetydelig redigert og tilpasset formatet for FFI-rapporter av undertegnede.

Kjeller, desember 2003

Steinar Høibråten

Prosjektleder for prosjekt 823 ”Ikke-dødelige våpen”

INNHOLD

	Side	
1	BEGREPER OG PROBLEMSTILLINGER	9
2	FOLKERETTENS BEGRENSNINGER PÅ ADGANGEN TIL Å BRUKE VISSE VÅPEN, AMMUNISJONS- OG KRIGFØRINGSMETODER	10
2.1	Introduksjon	10
2.2	Generelle regler	11
2.2.1	Haag-konvensjonen om "the Laws and Customs of War on Land"	11
2.2.2	Martens-klausulen	11
2.2.3	Genève-konvensjonenes første tilleggsprotokoll	11
2.3	Spesialregler	12
2.3.1	Erklæringene om eksploderende og ekspanderende ammunisjon	13
2.3.2	Giftgassprotokollen av 1925	13
2.3.3	Biologivåpenkonvensjonen	14
2.3.4	Kjemivåpenkonvensjonen	14
2.3.5	ENMOD-konvensjonen	14
2.3.6	Kjernevåpen	15
2.3.7	FN-konvensjonen om inhumane våpen (CCW) med protokoller	15
2.3.8	Antipersonellminekonvensjonen	16
2.4	Forholdet mellom de generelle og de spesielle reglene	17
2.5	Menneskerettighetsregler	18
2.5.1	Retten til liv	18
2.5.2	Forbudet mot tortur	18
3	NÅR GJELDER REGLENE – UTGANGSPUNKTER	19
3.1	Anvendelsesområdet for internasjonal humanitær rett	19
3.1.1	Internasjonal væpnet konflikt	20
3.1.2	Fredsoperasjoner	20
4	IKKE-DØDELIGE VÅPEN OG INTERNASJONAL HUMANITÆR RETT	22
4.1	De generelle forbudene og IDV	23
4.1.1	Overflødig skade og unødvendig lidelse	23
4.2	De spesielle forbudene	26
4.2.1	Biologivåpen	26
4.2.2	Kjemivåpen og giftgasser	27
4.2.3	Miner	33
4.2.4	Laservåpen	34
5	IKKE-DØDELIGE VÅPEN OG NØDRETT	34
6	FORPLIKTELSE TIL Å EVALUERE IKKE-DØDELIGE VÅPEN	35

IKKE-DØDELIGE VÅPEN OG INTERNASJONAL HUMANITÆR RETT

1 BEGREPER OG PROBLEMSTILLINGER

Minimalisering av menneskelige lidelser, både for soldater og sivile, har alltid vært et hovedanliggende i den humanitære retten. Ideen med å gi våpen lavere dødelighetsrisiko ved bruk uten å tape nytteverdien som våpen er i utgangspunktet en god utvikling sett fra et humanitært så vel som humanitærrettslig eller menneskerettslig perspektiv.

Selve begrepet ”non-lethal weapons” eller ”ikke-dødelige våpen” (IDV) er kontroversielt. Det hevdes blant annet at det er tilslørende å trekke en slik grense mellom ”dødelige” og ”ikke-dødelige” våpen.¹ Enkelte fagmiljøer kaller det ”less-lethal weapons.”² Problemstillinger i forhold til begrepsbruk vil imidlertid ikke bli gjenstand for videre drøftelser her.

Det finnes en rekke folkerettslige begrensninger på hva slags våpen, ammunisjon og krigføringsmetoder en stat har lov til å ta i bruk. Noen er generelle, andre mer spesifikke. Felles for disse reglene er at de i utgangspunktet ikke sonder mellom dødelige og ikke-dødelige våpen. Hvis et våpen er forbudt gjelder dette uavhengig av om det kan kategoriseres som dødelig eller ikke-dødelig. Slike forbud omfatter for eksempel visse typer kjemiske våpen, blindende laservåpen og antipersonellminer.

Når man skal undersøke om en bestemt våpen- eller ammunisjonskategori faller innenfor eller utenfor de begrensningene som følger av folkeretten, må man for det første undersøke om våpenet eller ammunisjonstypen ved sin alminnelige bruk vil stride mot et eller flere av de *generelle forbudene* i den humanitære retten. Disse forbudene omfatter våpen og ammunisjonstyper som fører til skade eller lidelse som er *unødvendig, overflødig* eller *uproporsjonal* i forhold til den militære nytteverdien som kan forventes ved bruk av våpenet, samt våpen eller ammunisjonstyper som ikke kan rettes spesifikt mot lovlige militære mål, dvs. som ved normal bruk *ikke sonder mellom militære og sivile mål*. For det andre må man undersøke om våpenet eller ammunisjonstypen rammes av noen av de *spesifikke forbudene* mot bestemte våpen og krigføringsmetoder som finnes i ulike folkerettslige avtaler. For det tredje må man undersøke om det relevante forbudet gjelder i den *situasjonen* det er aktuelt å bruke våpenet – forbudet mot noen våpen og ammunisjonstyper gjelder bare i krig, mens andre gjelder også i fred.

Endelig må man også undersøke i hvilken grad reglene gjelder for Norge. Ikke alle forbud gjelder for alle stater. Et kjent eksempel er antipersonellminekonvensjonen, som for eksempel USA, Russland og Kina ikke har sluttet seg til. For disse landene er det derfor ikke forbudt å

¹ I følge militære medisinske data rapportert av Den internasjonale røde kors komiteen (ICRC) anslås dødeligheten blant dem som såres i bakkekrig med konvensjonelle våpen til å være 20–30 % – i en gitt situasjon vil også bruk av IDV kunne føre til dødelighet i en viss utstrekning.

² Se for eksempel Jane’s webside: <http://www.janes.com/security/conference/llw2003/overview.shtml>.

bruke antipersonellminer. Dette notatet vil ta utgangspunkt i regler som gjelder for Norge. Eventuelle problemer med interoperabilitet for eksempel i fredsoperasjoner, hvor ulike land følger ulike regler, vil ikke bli drøftet her.

Notatet gir først en kort oversikt over hvilke generelle og spesielle *begrensninger* som følger av folkeretten når det gjelder våpen (kapittel 2). Deretter følger en beskrivelse av *når og i hvilke situasjoner* de ulike reglene gjelder, hvor blant annet spesielle problemstillinger i forhold til ulike former for fredsoperasjoner blir drøftet (kapittel 3). Hoveddelen av notatet er en gjennomgang av de *relevante folkerettslige reglene i forhold til ikke-dødelige våpen*, hvor både de generelle begrensningene og de spesifikke forbudene, blant annet i kjemivåpenkonvensjonen, blir særlig drøftet (kapittel 4). I de to siste kapitlene (kapittel 5 og 6) gjennomgås kort problemstillinger rundt IDV og *nødrett*, og IDV og forpliktelsen til *nasjonal evaluering* av nye våpentyper.

2 FOLKERETTENS BEGRENSNINGER PÅ ADGANGEN TIL Å BRUKE VISSE VÅPEN, AMMUNISJONS- OG KRIGFØRINGSMETODER

2.1 Introduksjon

I dette kapitlet gis en kort oversikt over hvilke regler man kan trekke ut av folkeretten når det gjelder begrensninger på bruk av våpen, ammunisjonstyper og krigføringmetoder. Det tas utgangspunkt i de generelle reglene i internasjonal humanitær rett, nedfelt blant annet i sedvanerett og Genève-konvensjonenes første tilleggsprotokoll, før de mer spesifikke forbudene beskrives. Det gis deretter en kort drøftelse av på hvilken måte menneskerettsregler kan være relevante når det gjelder bruk av visse typer våpen og ammunisjon i visse situasjoner.

Selv om mange av de konvensjonene som omtales i det følgende er ”gamle” og ble skrevet under andre politiske forhold enn dagens, er de likevel uttrykk for gjeldende rett. Kort fortalt foregår rettsutviklingen på folkerettens område på følgende måter: (1) to eller flere stater blir enige om nye regler (konvensjoner/traktater), og (2) det utvikler seg det vi kaller internasjonal sedvanerett, basert på statspraksis og/eller internasjonale domstolars tolkninger. Ettersom folkeretten krever at mange stater blir enige om noe, eller i fellesskap utvikler en fast praksis, er det tyngre og tar mye lengre tid å utvikle nye regler her enn på det nasjonale plan, hvor myndighetene kan gå inn og bestemme regler med bindende virkning for borgerne. Derfor blir ofte reglene i folkeretten ikke alltid like treffsikre og tilpasset den politiske, økonomiske eller teknologiske utviklingen til enhver tid, slik man kan få til innen en enkelt stat.

Per i dag foregår det enkelte ”regelutviklingsprosesser” innen området for internasjonal humanitær rett. For det første har man lenge forsøkt å få en verifikasjonsordning til biologivåpenkonvensjonen, men dette har foreløpig vist seg svært vanskelig. Det er også nylig (november 2003) vedtatt en ny protokoll til FN-konvensjonen om inhumane våpen (CCW)³ om

³ Se avsnitt 2.3.7.

”Explosive remnants of war” (”krigens etterlatenskaper”) som pålegger partene visse plikter i forbindelse med å rydde for eksempel miner og klasebomber etter en konflikt. Det er før øvrig viktig å understreke at de generelle hovedreglene om proporsjonalitet⁴ når det gjelder hvordan man opptrer overfor fienden og overfor sivile utgjør grunnstammen for internasjonal rett på dette området. Selv det har oppstått nye politiske scenarier med asymmetrisk krigføring osv, er det stadig like påkrevet å holde seg innenfor dette grunnleggende rammeverket.

2.2 Generelle regler

Begrunnelsen for regler som *begrenser* våpentyper og krigføringsmetoder er først og fremst humanitær. Derfor kalles mellomstatlige regler på dette området *internasjonal humanitær rett*. All tidligere og nåværende folkerett på dette området har beskyttelse mot unødvendige menneskelige lidelser som rasjonale.

Mange av de reglene som i dag er spesifisert i konvensjoner er også gjeldende sedvanerett. Det vil si at det er regler som gjelder også for de stater som ikke har tiltrådt eventuelle konvensjoner. Det generelle forbudet mot våpen og krigføringsmetoder som fører til overflødig skade og unødvendig lidelse og som ikke skiller mellom militære og sivile mål, er for eksempel regnet som sedvanerett.

2.2.1 Haag-konvensjonen om ”the Laws and Customs of War on Land”

Et grunnleggende prinsipp i internasjonal humanitær rett er at det finnes begrensninger på adgangen til å bruke visse typer våpen, ammunisjon og krigføringsmetoder. Dette prinsippet er blant annet reflektert i det såkalte Haag-reglementet fra 1899.⁵ Her sies det at retten til bruk av midler til å skade fienden er ikke ubegrenset. (The right of belligerents to adopt means of injuring the enemy is not unlimited.)⁶ Videre sies det at det er særskilt forbudt å bruke våpen, prosjektiler eller materiell ”of a nature to cause superfluous injury.”⁷

2.2.2 Martens-klausulen

Den såkalte Martens-klausulen, som er reflektert i de fleste humanitærrettslige instrumenter og ellers regnes som sikker sedvanerett, sier at i tilfeller som ikke er dekket av de gjeldende regler, gjelder uansett ”*the principles of humanity*” og ”*the dictates of public conscience*.” Man kan derfor si at Martens-klausulen utgjør en grunnleggende humanitær grense for hvilke våpen som kan tillates, uansett hvor stor militær nytteverdi de har.

2.2.3 Genève-konvensjonenes første tilleggsprotokoll

De ovennevnte reglene er også reflektert i artikkel 35 i første tilleggsprotokoll til Genève-

---

⁴ Se avsnitt 2.2.

⁵ Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning The Hague, 29 July 1899.

⁶ Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning The Hague, 29 July 1899, Artikkel 22.

⁷ Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning The Hague, 29 July 1899, Artikkel 23.

konvensjonene. For det første slås det her fast at retten til å velge krigføringsmetoder i en konflikt ikke er ubegrenset. Videre sies det at det er forbudt å bruke våpen, prosjektiler, materiell og krigføringsmetoder av en type som fører til overflødig skade eller unødvendig lidelse (*superfluous injury or unnecessary suffering*). I dette ligger at det må foretas en avveining av den militære nytteverdien opp mot det skadepotensialet og den menneskelige lidelse våpenet kan føre til. Det må vurderes om den samme militære nytten kan oppnås ved hjelp av alternative våpen eller metoder. Skulle dette vise seg lite trolig må våpenet i siste instans vurderes opp mot den ovennevnte regelen om "*the dictates of the public conscience*."

Et annet grunnprinsipp er prinsippet om at alle våpen og krigføringsmetoder kun må rettes mot militære mål. Den antatte skaden som påføres sivile må avveies i forhold til antatt militær nytteverdi av angrepet. Våpen som ved normal bruk ikke skiller mellom sivile og militære mål er dermed i utgangspunktet forbudt. Det samme er krigføringsmetoder som ikke skiller mellom militære og sivile (såkalte *indiscriminate attacks*). Dette prinsippet er reflektert blant annet i artikkel 48 og 51 i første tilleggsprotokoll til Genèvekonvensjonene.

Til tross for at begge de ovennevnte prinsipper legger opp til avveining av hva som er militært nødvendig, er det særlig avveiningen mellom risikoen for å ramme sivile og den militære nytteverdi, som tradisjonelt er blitt kalt "*proporsjonalitetsprinsippet*." Imidlertid omhandler begge de ovennevnte prinsipper avveining av hva som må anses *nødvendig* i forhold til den militære nytteverdien, og de er derfor begge proporsjonalitetsvurderinger. I det følgende brukes begrepet "*proporsjonalitetsprinsippet*" i vid forstand slik at det dekker både avveiningen i artikkel 35 og avveiningen i artikkel 48 og 51.

Det ovennevnte proporsjonalitetsprinsipp er anerkjent som bindende sedvanerett, og anses derfor bindende også for stater som ikke har tiltrådt første tilleggsprotokoll.⁸

En ytterligere regel som befinner seg innenfor proporsjonalitetsprinsippet rammer begrenser adgangen til å bruke våpen, ammunisjon med mer som fører til langvarig skade på miljøet. Dette forbudet må også veies opp mot den militære nytteverdien av våpenet eller ammunisjonen. Regelen finnes i siste del av den ovennevnte artikkel 35.

Det må understrekes at alle våpen selvsagt kan misbrukes slik at de ovennevnte prinsipper brytes. Det er kun våpen eller ammunisjon som er laget slik at de må antas å ville føre til brudd på ovenstående regler som er forbudt.

2.3 Spesialregler

En rekke spesialregler er utarbeidet med utgangspunkt i de ovenstående prinsipper. En rekke våpentyper og ammunisjon er forbudt gjennom spesifikke folkerettslige instrumenter. Disse våpen- og ammunisjonstypene omfatter kjemiske våpen,⁹ biologiske våpen,¹⁰ våpen og

⁸ Dieter Fleck (ed.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflict*, Oxford 1995, side 113.

⁹ Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction, 13. januar 1993.

ammunisjon som rammes av forbudene i FN-konvensjonen om visse former for konvensjonelle våpen,¹¹ utvidende og eksploderende ammunisjon,¹² antipersonellminer¹³ og giftgass.¹⁴ Forbudet mot ikke-detekterbare prosjektiler, visse kjemiske våpen og blindende laser er eksempler på våpen som fører til overflødig skade eller unødvendig lidelse. Forbudet mot antipersonellminer, kjemivåpen og biologivåpen kan være eksempler på våpen som ikke sonderer mellom militære og sivile mål. De sistnevnte vil i tillegg kunne være i strid med reglen om miljøskader. De fleste av disse instrumentene er det stor oppslutning om, men de er ikke tiltrådt av alle stater. Imidlertid er flere av forbudene i disse instrumentene regnet som omfattet av generell internasjonal sedvanerett og dermed også av de ovennevnte forbudene i første tilleggsprotokoll, slik at de er bindende også for de statene som ikke har tiltrådt spesialkonvensjonene. Norge er part til alle de folkerettslige instrumenter som beskrives i det følgende, slik at diskusjonen om hvilke forbud som også utgjør folkerettslig sedvane ikke blir nærmere forfulgt her.

2.3.1 Erklæringene om eksploderende og ekspanderende ammunisjon

Disse folkerettslige instrumentene var de første som forbød bestemte våpentyper. Petersberg-deklarasjonen av 1868 forbyr eksploderende ammunisjon under 400 gram beregnet på bruk mot personell. Erklæringen ble vedtatt etter initiativ fra den russiske tsaren. Det framgår av erklæringens fortale at forbudet begrunnes i at slike prosjektiler forårsaker unødvendig store skader og lidelser i forhold til det eneste legitime formålet med et våpen – nemlig å uskadeliggjøre fiendens soldater.

Utviklingen med å forby unødvendig grusomme våpen ble fulgt opp gjennom forbudet mot ekspanderende prosjektiler (dum-dum-kuler), som ble fastsatt i en erklæring under fredskonferansen i Haag i 1899.

2.3.2 Giftgassprotokollen av 1925

Til tross for det man mente var en alminnelig sedvanerettslig regel om forbud mot bruk av gift som krigføringsmetode, ble det brukt store mengder giftgass under den første verdenskrig. Giftgassprotokollen, som ble utarbeidet etter første verdenskrig, anerkjenner at bruk i krig av giftige og kvelende gasser eller bakteriologiske våpen er blitt fordømt av "the general opinion of the civilized world," og forbyr slik bruk. Forbudet mot bruk av giftgass regnes nå som sikker sedvanerett.¹⁵ Det har imidlertid ikke vært helt klart hva som faller innenfor denne kategorien, og det har til tider vært stor uenighet statene imellom. Staters praksis på området omfatter blant

---

¹⁰ Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Bacteriological (Biological) Weapons and on Their Destruction, 10. april 1972.

¹¹ Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 10. april 1981.

¹² Declaration on Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes of Weight, 11. desember 1868, og Declaration Concerning Expanding Bullets, 29. juli 1899.

¹³ Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction, 3. desember 1997.

¹⁴ Protocol for the Prohibition of the Use of War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare, 17. juni 1925.

¹⁵ Fleck (ed.) side 148.

annet USAs bruk av giftige substanser i Vietnam på 1960- og 1970-tallet. Kjemivåpenkonvensjonen av 1993 og ENMOD-konvensjonen av 1977¹⁶ har imidlertid til en stor grad avklart dette spørsmålet.¹⁷

2.3.3 Biologivåpenkonvensjonen

Brak av biologiske eller bakteriologiske våpen er som det framgår ovenfor allerede forbudt gjennom Giftgassprotokollen av 1925.¹⁸ I Biologivåpenkonvensjonen av 1972 ble også utvikling, produksjon, anskaffelse og lagring av biologiske våpen forbudt. Konvensjonen krever også ødeleggelse av eventuelle eksisterende våpen av denne typen, men har ikke et system for verifisering av statenes oppfyllelse av denne forpliktelsen. Konvensjonen har heller ikke en helt klar definisjon av hva som utgjør et biologisk våpen. Imidlertid er det allment antatt at biologiske våpen omfatter alle levende organismer som kan brukes til å forårsake eller spre sykdommer som kan ramme mennesker, dyr eller planter, og som er utviklet for å kunne brukes til fiendtlige formål i væpnet konflikt. Det kan være bakterier, mikrober, virus, sopp eller andre levende organismer som kan være ødeleggende for andre organismer. Også giftstoffer som lages av levende organismer, og hvis hensikt er å brukes for fiendtlige formål i væpnet konflikt, faller innefor definisjonen av biologiske våpen.

2.3.4 Kjemivåpenkonvensjonen

Som nevnt har det vært uenighet om hva som omfattes av termene ”giftgass” eller ”kjemiske våpen.” Mye av denne uenigheten ble avklart gjennom vedtakelsen av Kjemivåpenkonvensjonen fra 1993. Konvensjonen inneholder en detaljert definisjon av kjemiske våpen, og et forbud, ikke bare mot bruk, men mot utvikling, produksjon, lagring og overføring av slike våpen. I tillegg har konvensjonen et detaljert og omfattende verifikasjonssystem for å sikre at konvensjonens regler faktisk blir overholdt.

Kjemivåpenkonvensjonen forbyr i utgangspunktet alle kjemikalier som kan forårsake død, midlertidig uskadeliggjørelse eller permanent skade på mennesker eller dyr.¹⁹ I definisjonen i artikkel II gjøres det imidlertid unntak for industriell virksomhet, landbruk, medisinsk og farmasøytisk virksomhet og ”other peaceful purposes.” Videre er det spesifisert at beskyttelsestiltak mot kjemiske våpen er unntatt fra forbudet, så vel som militære formål som ikke er forbundet med bruk av kjemiske våpen. Endelig slås det fast at ”Law enforcement including domestic riot control purposes” er unntatt fra forbudet mot kjemiske våpen. Disse definisjonene og forholdet mellom dem blir nærmere drøftet i avsnitt 4.2 om kjemiske våpen og IDV.

2.3.5 ENMOD-konvensjonen

Denne konvensjonen (The Convention on the Prohibition of Military or any Other Hostile Use

¹⁶ Convention on the Prohibition of Military or other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, 18. mai 1977.

¹⁷ Se nedenfor avsnitt 2.3.4 og 2.3.5.

¹⁸ De to begrepene ”biologiske våpen” og ”bakteriologiske våpen” dekker visstnok det samme.

¹⁹ Kjemivåpenkonvensjonen artikkel II, 1 og 2.

of Environmental Modification Techniques – ENMOD) ble vedtatt i 1977, og regulerer bruk av teknikker for å endre miljømessige faktorer som en krigføringsmetode. Noe av bakgrunnen for konvensjonen var USAs bruk av plantegiftstoffer som fjernet bladene på trær i Vietnam slik at fienden ikke lett kunne gjemme seg. Konvensjonen definerer forbudt modifikasjon av naturmiljøet som

”changing through deliberate manipulation of natural process the dynamics, composition, or structure of the earth, including its biota, lithosphere, hydrosphere, and atmosphere, or of outer space.”

Forbudte endringer må ha *omfattende* (flere hundre kvadratmeter), *langvarige* (måneder), eller *alvorlige* (alvorlig skade for mennesker, naturmiljø eller økonomiske ressurser) miljømessige virkninger. I den grad IDV er i strid med denne konvensjonen er de selvsagt forbudt for Norge.

2.3.6 Kjernevåpen

Kjernevåpen er masseødeleggelsesvåpen som det for de fleste stater er forbudt både å ha og bruke.²⁰ De såkalte ”anerkjente kjernevåpenstatene” eller ”atommaktene”²¹ har et unntak fra dette forbudet. Ikke-spredningsavtalen fra 1968 har som utgangspunkt at atomkrig vil være ødeleggende for menneskeheten og at ikke-spredning er essensielt i arbeidet for å begrense mulighetene for en slik krig.²²

Kjernevåpen er uansett neppe klassifisert som et IDV, og de vil ikke bli gjenstand for nærmere drøftelser her.

2.3.7 FN-konvensjonen om inhumane våpen (CCW) med protokoller

FN-konvensjonen av 1980 mot visse konvensjonelle våpen (Certain Conventional Weapons)²³ forbyr enkelte spesifikke våpentyper som regnes som klart i strid med forbudene i første tilleggsprotokoll til Genèvekonvensjonene. Dette er en rammekonvensjon med fire²⁴ protokoller, som tar sikte på å motvirke våpen som fører til overflødig skade og unødvendig lidelse (protokollene om ikke-detekterbare fragmenter, om brannvåpen og om blindende laservåpen) eller som kan være i strid med distinksjonsprinsippet (protokollen mot visse typer

²⁰ Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1. juli 1968.

²¹ USA, Russland, Storbritannia, Frankrike, Kina.

²² Effekten av bruk av kjernevåpen er slik at det er vanskelig å forestille seg at denne våpentypen kan skille mellom sivile og militære mål. Slik bruk vil uansett føre til langvarige miljøskader, og vil også kunne hevdes å føre til unødvendig lidelse og overflødig skade i forhold til den militære nytteverdien. Mange vil derfor hevde at kjernevåpen burde falle innenfor forbudene i første tilleggsprotokoll som er beskrevet ovenfor. Den internasjonale domstolen i Haag (ICJ) har drøftet dette spørsmålet i to rådgivende uttalelser fra 1996. Domstolens konklusjoner var uklare på dette punkt. Dels ble det sagt at bruk av kjernevåpen neppe var i samsvar med disse prinsippene, dels sa domstolen at den ikke kunne konkludere med sikkerhet at bruk av kjernevåpen nødvendigvis ville være forbudt i enhver situasjon av væpnet konflikt (Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinions, ICJ Reports, 8. juli 1996).

²³ Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 1980.

²⁴ En femte protokoll om “Explosive remnants of war” (“krigens etterlatenskaper”) ble vedtatt i november 2003 og er ennå ikke trådt i kraft.

miner og minefeller).

2.3.7.1 Ikke detekterbare fragmenter

Denne protokollen²⁵ er også fra 1980 og inneholder bare en kort bestemmelse om at det er forbudt å bruke noe våpen som har som virkning å skade gjennom fragmenter som ikke kan oppfanges på røntgen. Dette er åpenbart en våpen- eller ammunisjonstype som er i strid med det generelle forbudet mot forårsaking av overflødig skade og unødvendig lidelse.

2.3.7.2 Miner og minefeller med mer

Denne protokollen,²⁶ som ble reforhandlet og endret i 1996, regulerer staters adgang til bruk av både antikjøretøyminer og antipersonellminer. Når det gjelder antipersonellminer er den dermed i stor grad "konsumert" av antipersonellminekonvensjonen, som inneholder et totalforbud mot bruk av antipersonellminer. For Norge, som er part til begge instrumenter, er det antipersonellminekonvensjonen som i all hovedsak regulerer dette feltet. Når det gjelder antikjøretøyminer inneholder protokollen som nevnt regler for restriksjoner på bruk og merking av minefelt med mer. Disse reglene blir ikke gjennomgått videre da antikjøretøyminer neppe kan klassifiseres som IDV.

2.3.7.3 Brannvåpen

Den tredje protokollen²⁷ under CCW, som er fra 1980, *regulerer bruk* av brannvåpen, og inneholder dermed ikke et totalforbud mot bruk av slike våpen. Protokollen definerer brannvåpen, og spesifiserer at det er forbudt å bruke brannvåpen mot sivilbefolkningen, noe som for så vidt allerede framgår av det generelle forbudet mot å rette angrep mot sivile mål.

2.3.7.4 Blindende laservåpen

Denne protokollen²⁸ ble vedtatt i 1995, før blindende laservåpen ble tatt i bruk i væpnede konflikter. Protokollen forbyr både bruk og overføringer (kjøp og salg) av slike våpen. Blindende laservåpen, som blinder personer på permanent basis, anses for å være klart innenfor forbudet mot våpen som fører til overflødig skade og unødvendig lidelse.

2.3.8 Antipersonellminekonvensjonen

Antipersonellminekonvensjonen²⁹ ble forhandlet fram utenfor FN etter politisk misnøye i mange stater over at CCW-protokollen om miner, minefeller med mer ikke nedla et totalforbud mot antipersonellminer da den ble reforhandlet og endret i 1996. Konvensjonen, som ble ferdigforhandlet i 1997, ilegger et totalforbud mot bruk, produksjon, anskaffelse, lagring og overføring av antipersonellminer, og forbudet gjelder både i krigs- og fredssituasjoner.

²⁵ Protocol on Non-Detectable Fragments (Protocol I to CCW), 1980.

²⁶ Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices as amended on 3 May 1996 (Protocol II to CCW), 1996.

²⁷ Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons (Protocol III to CCW), 1980.

²⁸ Protocol on Blinding Laser Weapons (Protocol IV to CCW), 1995.

²⁹ Se referanse i fotnote 13.

En antipersonellmine er definert som

”en mine som er konstruert for å eksplodere som følge av en persons nærvær, nærhet eller berøring, og som vil skade eller drepe en eller flere personer, eller sette dem ut av spill.”

Videre klargjøres det at antikjøretøyminer ikke er omfattet av forbudet, heller ikke om de er utstyrt med antiryddemiddel. Imidlertid kan antiryddemiddel komme til å omfattes av definisjonen på antipersonellmine – hvis en persons tilfeldige og utilsiktede nærhet eller berøring kan føre til at antiryddemiddelet settes av.

Ettersom det kreves at minen må være ”konstruert” (designed) for å være en antipersonellmine omfattes ikke minefeller (booby-traps) av definisjonen, og heller ikke klasebomber, selv om disse i mange tilfeller vil ha samme *virkning* som en antipersonellmine, det vil si at de kan settes av ved utilsiktet berøring av en person. Minefeller omfattes imidlertid av ovennevnte tilleggsprotokoll til CCW.

2.4 Forholdet mellom de generelle og de spesielle reglene

En rekke våpentyper som man i utgangspunktet kunne tro falt innenfor virkeområdet til de ovenstående forbudene mot våpen som fører til unødvendig lidelse eller overflødig skade, eller som ikke skiller mellom sivile og militære mål, er likevel ikke regnet som uttrykkelig forbudt. I tillegg foreligger en viss grad av uenighet om hva som faktisk er omfattet av forbudene. Inntil antipersonellminekonvensjonen ble vedtatt, var det få stater som regnet dette våpenet som forbudt. Derimot var det flere humanitære organisasjoner som hevdet at antipersonellminer måtte anses å være i strid med forbudet mot våpen som ikke sonderer mellom militære og sivile, ettersom de ble liggende igjen og ødelegge dyrkbar mark og skade og drepe sivile i tiår etter at den væpnede konflikten hadde tatt slutt.

Det samme argumentet kunne man imidlertid gjøre gjeldende for klasebomber, men det er relativt klart at dette våpenet ikke regnes som forbudt, til tross for at udetonerte bomber av denne typen også vil kunne ligge igjen etter en konflikt og således heller ikke skille mellom sivile og militære mål. Proporsjonalitetsvurderingen, dvs. vurderingen av den militære nytteverdien målt opp mot potensielle sivile tap, har i henhold til de fleste staters oppfatning hittil gått i favør av fortsatt bruk av dette våpenet.

Det at et våpen ikke er gjenstand for et eget forbud, er imidlertid ikke nødvendigvis det samme som at våpenet er i overensstemmelse med de ovennevnte grunnreglene om forbud mot våpen som fører til unødvendig lidelse eller overflødig skade, eller som ikke skiller mellom sivile og militære mål. Jo mer et våpen eller en ammunisjonstype passer inn i beskrivelsen i de ovennevnte reglene i første tilleggsprotokoll, jo større grunn vil det være til å utvise tilbakeholdenhet. Prinsippet om begrenset krigføring, det vil si at krigføringsmetodene er begrenset til det som er absolutt nødvendig for å oppnå de militære mål, gjelder fullt ut for alle våpen- og ammunisjonstyper, uansett om de er gjenstand for spesifikke rettslige begrensninger eller ikke.

2.5 Menneskerettighetsregler

Det forefinnes ingen spesifikke forbud mot særskilte våpen i noen av menneskerettighetskonvensjonene. En grunn til dette er at disse konvensjonene tar sikte på å regulere forholdet mellom den enkelte stat og de individer som er under deres jurisdiksjon, og ikke forholdet mellom stater, slik tilfellet er for mye av den humanitære retten.³⁰

Menneskerettighetene gjelder i utgangspunktet i alle situasjoner, også i krig, men fordi det er staten som er ansvarlig for oppfyllelsen av dem, kan det ofte være vanskelig å sikre gjennomføringen i praksis i krigssituasjoner eller i situasjoner hvor staten av ulike grunner ikke har full kontroll.

2.5.1 Retten til liv

En sentral menneskerettighet er retten til liv. Denne rettigheten er nedfelt i både FN-konvensjonen om politiske og sivile rettigheter av 1966 (SP), og i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen av 1950 (EMK), som begge er inkorporert og gitt direkte virkning i norsk lov.³¹ I henhold til artikkel 2 og 15 av sistnevnte konvensjon fører likevel ikke denne rettigheten til et forbud mot ellers lovlige krigshandlinger og de eventuelle dødsfall som måtte følge av dette. I tillegg skal retten til liv ikke anses for å være brutt når dette har skjedd som en følge av bruk av makt som var absolutt nødvendig for

- å forsvare en person mot ulovlig vold,
- å foreta en lovlig pågrep eller hindre ulovlig flukt,
- å slå ned opptøyer på lovlig måte.³²

Retten til liv legger dermed ingen føringer på bruk av våpen, det konstateres bare at dette må foregå innenfor folkerettens rammer. Når det gjelder bruk av makt ellers må dette som det framgår av artikkel 2 være ”absolutt nødvendig” for å kunne gjennomføre de alternativene som nevnes i bestemmelsen. Man kan si at regelen innebærer et nokså uspesifisert proporsjonalitetsprinsipp – man skyter ikke med skarpt for å slå ned opptøyer eller foreta pågrep og så videre, med mindre det er ”absolutt nødvendig.” Her finnes det en rekke avgjørelser fra Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD) i Strasbourg, om hvordan grensene for bruk av makt i for eksempel rettsåndhevelsesøyemed skal trekkes.³³

2.5.2 Forbudet mot tortur

En annen sentral menneskerettighet er forbudet mot tortur og mot annen umenneskelig eller nedverdiggende behandling og straff. Staten kan dermed ikke bruke våpen eller

³⁰ Det historiske utgangspunktet for menneskerettighetene var å beskytte individene fra vilkårlig maktbruk og overgrep fra statens side. Under dagens folkerettslige regelverk har statene plikt til å sikre individenes menneskerettigheter både gjennom oppfyllelsen av rettsstatsprinsipper, individuelle rettigheter og friheter og gjennom økonomiske og sosiale tiltak.

³¹ Menneskerettsloven, 1999, § 3.

³² EMK, artikkel 2.

³³ Se for eksempel Van Dijk og Van Hoof, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Kluwer Law International 1998, side 296 – 308.

krigføringsmetoder som vil kunne omfattes av dette forbudet. Definisjonen på tortur er nærmere fastsatt i FNs torturkonvensjon som ”severe pain or suffering,” som må være påført i den hensikt å framtvinge informasjon eller tilståelser, å straffe eller plage noen for en påstått handling eller som diskriminering av noen, og torturhandlingen må være begått av en person som representerer statlige myndigheter.³⁴

Det er vanskelig å forestille seg at en bestemt type IDV skulle kunne rammes av torturforbudet per se. Det er lite trolig at et IDV skulle kunne begrenses til et slikt formål. Imidlertid vil IDV, som andre våpen, kunne misbrukes på denne måten.

3 NÅR GJELDER REGLENE – UTGANGSPUNKTER

De ovennevnte reglene utgjør på mange måter kjernen i det som kalles internasjonal humanitær rett når det gjelder våpen og våpenbruk. Flere av disse reglene gjelder i utgangspunktet bare i væpnet konflikt. Det er selvsagt også i væpnet konflikt at det er mest praktisk å regulere våpenbruk, men det er tilfeller i fredstid hvor våpenbruk også er aktuelt, for eksempel i politiaksjoner.

Det er ikke nødvendigvis alltid like klart hva som skal oppfattes som væpnet konflikt og hva som skal oppfattes som en fredssituasjon. Det kan for eksempel være vanskelig å plassere fredsbevarende operasjoner i en av disse kategoriene.

3.1 Anvendelsesområdet for internasjonal humanitær rett

De fire Genève-konvensjonene og første tilleggsprotokoll gjelder som hovedregel bare i tilfeller av internasjonal væpnet konflikt, det vil si at minst to stater er involvert. Det kreves ikke at det er erklært krig, eller at partene skal ha avbrutt diplomatiske relasjoner med hverandre; det er nok at *en statspart bruker væpnet makt mot en annen statspart*. Selv en ren okkupasjon uten noen form for væpnet motstand er omfattet av definisjonen. Det er også irrelevant om partene til konflikten selv anser seg for å være i krig med hverandre eller ikke. Dette følger av felles artikkel 2 til de fire Genève-konvensjonene og artikkel 1 (3) av første tilleggsprotokoll. Det er også irrelevant om statene eller regjeringene som er parter til konflikten anerkjenner hverandre som stater.

De fire Genève-konvensjonene og første tilleggsprotokoll gjelder som hovedregel ikke i konflikter som ikke er internasjonale. Her gjelder imidlertid annen tilleggsprotokoll, som inneholder en rekke regler som tar sikte på å sikre human behandling og visse rettssikkerhetsgarantier både for soldater og sivile også i interne konflikter. Annen tilleggsprotokoll gjelder bare i interne konflikter hvor konflikten er mellom de sittende statlige myndigheter og organiserte ”dissident forces,” det vil si det man normalt vil karakterisere som borgerkrig.

³⁴ FNs torturkonvensjon, artikkel 1, 1984.

For interne konflikter som ikke når terskelen for å være borgerkrig, eller hvor den interne konflikten er mellom rivaliserende geriljagrupper, og ikke mellom staten og slike grupper, er det en egen beskyttelse i felles artikkel 3 i de fire Genève-konvensjonene. Denne bestemmelsen utgjør en minimumsbeskyttelse, og skal gjelde for både soldater og sivile i alle slags væpnede konflikter.

3.1.1 Internasjonal væpnet konflikt

Alle situasjoner av væpnet konflikt som involverer mer enn én stat, og som Norge deltar i, vil være å regne som internasjonal væpnet konflikt. Hvis Norge skulle komme til å delta i en internasjonal væpnet konflikt, for eksempel i egenskap av NATO-medlem, gjelder alle regler i den internasjonale humanitære retten fullt ut. Det samme vil gjelde hvis Norge deltar i en væpnet operasjon som er vedtatt av Sikkerhetsrådet i henhold til FN-paktens kapittel VII. Det spiller ingen rolle om bruken av væpnet makt har hjemmel i folkeretten eller er en ulovlig angrepskrig. Spørsmålet om en krigs rettmessighet (*jus ad bellum*) er frikoblet fra reglene i den internasjonale humanitære retten (*jus in bello*). Alle de ovennevnte konvensjoner og regler om begrensninger på bruk av våpen, ammunisjon og krigføringsmetoder gjelder uinnskrenket i slike tilfeller.

3.1.2 Fredsoperasjoner

I enkelte situasjoner kan det være vanskelig å vite hvordan en situasjon skal klassifiseres. Særlig gjelder dette internasjonale fredsoperasjoner, hvor det ikke (lenger) foregår en internasjonal eller intern konflikt, men hvor det står fredsbevarende styrker inne i landet for å sikre at en våpenhvile eller fredsavtale skal overholdes. Selv om det er militære styrker som er utplassert i slike situasjoner, er oppgavene ofte av mer politimessig karakter, som vakthold, sikring av transport av personer og varer, kontroll av menneskemengder med videre. Det kan derfor stilles spørsmål om det er reglene som gjelder i krig, og som legger de største begrensningene på bruk av våpen og ammunisjon, som skal legges til grunn, eller om det er de reglene som regulerer politiets adgang til bruk av våpen i fredstid som skal gjelde.

Det er nå allment akseptert at i alle fall FN-fredsoperasjoner er underlagt de fleste regler i internasjonal humanitær rett, enten det er snakk om fredsopprettende eller fredsbevarende operasjoner.³⁵ Utgangspunktet er derfor at reglene i første tilleggsprotokoll om begrensninger på våpen, ammunisjon og krigføringsmetoder, samt forbudet mot å ikke skille mellom sivile og militære mål, gjelder i fredsoperasjoner i utlandet som Norge måtte delta i. Dette utgangspunktet gjelder selv om operasjonen ikke har preg av væpnet konflikt, og styrkene ikke er engasjert som kombattante. I slike situasjoner vil FN's retningslinjer for fredsoperasjoner kunne være mer dekkende.³⁶

Et spørsmål er om reglene også gjelder i andre fredsoperasjoner som er organisert av for eksempel NATO eller en mindre gruppe stater. I lov om tjenestegjøring i internasjonale

³⁵ Fleck (ed.), side 45.

³⁶ UN General Guidelines for Peacekeeping Operations, DPKO (Department for Peace-keeping Operations), 1995.

fredsoperasjoner av 23. februar 1996 sondres det ikke mellom FN-operasjoner og andre typer fredsoperasjoner. Her omtales fredsoperasjoner på følgende måte:

*”Med internasjonale fredsoperasjoner menes i denne lov humanitære hjelpeaksjoner, konfliktforebyggende, fredsbevarende, fredsopprettende og andre lignende operasjoner i utlandet, som krever bruk av militære styrker.”*³⁷

Det vil si at loven dekker alt fra rene humanitære hjelpeaksjoner til bruk av makt i fredsopprettende operasjoner, og det er ikke satt noe krav til at slike operasjoner må være godkjent av FN eller andre internasjonale organisasjoner. Det at man ikke sondrer mellom FN-operasjoner og andre fredsoperasjoner kan tyde på at man fra norsk side derfor legger til grunn at de samme folkerettslige begrensningene må gjelde både for FN-operasjoner og andre fredsoperasjoner. Dette vil kunne ha betydning i situasjoner hvor det ikke foregår en internasjonal væpnet konflikt eller okkupasjon, men for eksempel en humanitær operasjon med hjemstatens samtykke som FN ikke har ansvaret for. I så fall vil de relevante begrensningene i den humanitære retten gjelde. Det er imidlertid klart at ovennevnte lov om tjenestegjøring i internasjonale fredsoperasjoner *ikke* regulerer hvilket folkerettslig regelverk norske styrker skal legge til grunn for sin deltakelse; dette spørsmålet reguleres av folkeretten.

For å avgjøre om et forbud mot et bestemt våpen eller en ammunisjonstype gjelder må man se på den enkelte konvensjon. Flere av spesialkonvensjonene gjelder både i krig og fred, for eksempel gjelder dette antipersonellminekonvensjonen, biologivåpenkonvensjonen og kjemivåpenkonvensjonen. Andre forbud er spesifikt knyttet til internasjonal eller intern væpnet konflikt, blant annet gjelder dette forbudene mot eksploderende og utvidende ammunisjon. Man må med andre ord vurdere anvendelsesområdet for den enkelte konvensjon for å kunne avgjøre om et bestemt våpen vil være forbudt i en gitt situasjon eller ikke.

3.1.2.1 Fredsbevarende operasjoner og maktbruk

En grunnleggende forutsetning for å lykkes med fredsbevarende operasjoner er at de fredsbevarende styrkene ikke bruker makt for å gjennomføre sitt mandat. Imidlertid er det antatt at fredsbevarende styrker har rett til selvforsvar. Denne selvforsvarsretten gjelder ikke bare den enkelte soldats eget liv, men gjelder også forsvar av ens

*”comrades and any persons entrusted in one’s care, as well as defending one’s post, convoy, vehicle or rifle.”*³⁸

Videre er retten til selvforsvar for fredsbevarende styrker antatt også å inkludere det å *motsette seg væpnede forsøk på å forhindre fredsstyrkene i å gjennomføre sitt FN-mandat.*³⁹ Denne

³⁷ Lovens § 1.

³⁸ UN General Guidelines for Peacekeeping Operations, DPKO (Department for Peace-keeping Operations), 1995, para 34, www.un.org.Depts.dpko/training/training_material/list_of_publications.

³⁹ ”self-defense is deemed to include resistance to attempts by forceful means to prevent the peace-keeping force from discharging its duties under the mandate of the Security Council.” *UN General Guidelines for Peacekeeping Operations*, DPKO (Department for Peace-keeping Operations), 1995, para 35.

relativt omfattende tolkningen av fredsbevarende styrkers rett til selvforsvar betyr at det i teorien kan oppstå mange situasjoner hvor det vil kunne være aktuelt å bruke ulike former for våpenmakt – selv om det i praksis ofte vil være svært høy terskel for at fredsbevarende styrker benytter seg av denne retten.

Det forutsettes også at fredsbevarende styrker har anledning til å benytte maktbruk i særlig vanskelige situasjoner med kontroll av folkemengder. I FNs retningslinjer for fredsbevarende operasjoner heter det om slike situasjoner:

*”Force is used only as a last resort and must be restricted to the minimum requirement. The use of crowd control techniques and equipment designed to avoid inflicting casualties is essential.”*⁴⁰

Det er altså antatt at fredsbevarende styrker i visse situasjoner kan bruke våpenmakt. Avhengig av typen situasjon vil derfor ulike former for IDV kunne være aktuelle i fredsbevarende operasjoner.

3.1.2.2 Ansvar for menneskerettigheter

Som nevnt ovenfor har stater som hovedregel bare ansvar for å sikre menneskerettighetene og ansvar for menneskerettighetsbrudd innen det området de har jurisdiksjon, det vil si normalt sitt eget territorium. Det finnes imidlertid tilfeller hvor stater kan ha ansvar også utenfor det som tradisjonelt oppfattes som under deres jurisdiksjon. Det finnes flere saker fra Den europeiske menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg hvor slikt ansvar er lagt til grunn. Blant annet i den såkalte Louizidou-saken kom domstolen til at Tyrkia hadde ansvar for menneskerettighetsbrudd i Nord-Kypros. Her sa domstolen at ansvar kan oppstå for en stat som resultat av militære handlinger, uansett om de er lovlige eller ikke, hvis staten utøver effektiv kontroll i et område som er utenfor statens eget territorium. Poenget er at der hvor staten, gjennom sine militære styrker, har de facto jurisdiksjon pga sitt faktiske nærvær og kontroll, vil den også kunne bli ansvarlig for menneskerettighetsbrudd.

Dette betyr at bruk av IDV i fredsbevarende operasjoner også må vurderes opp mot menneskerettighetsreglene i de konvensjoner Norge er bundet av. Dette vil særlig kunne gjelde bestemmelser om retten til liv og de proporsjonalitetsvurderinger som må foretas i den forbindelse. Videre må man sikre at forbudet mot tortur og annen nedverdiggende og umenneskelig behandling eller straff ikke brytes.

4 IKKE-DØDELIGE VÅPEN OG INTERNASJONAL HUMANITÆR RETT

Som nevnt innledningsvis er sontringen mellom ”dødelige” og ”ikke-dødelige” våpen uten betydning for om et våpen er omfattet av et forbud eller ikke. En antipersonellmine kan for

⁴⁰ UN General Guidelines for Peacekeeping Operations, DPKO (Department for Peace-keeping Operations), 1995, para 52.

eksempel være konstruert for å skade og uskadeliggjøre soldater snarere enn å drepe dem, men dette våpenet er ikke desto mindre totalforbudt, både i krig og fred. Blindende laser er åpenbart ”ikke-dødelig,” men forbudt.

Når det gjelder de spesifikke forbudene mot konkrete våpentyper er det relativt enkelt å konstatere om et våpen faller innenfor forbudene eller ikke. Noe mer komplisert er forbudet i kjemivåpenkonvensjonen som har et spesielt unntak for visse typer kjemiske agenter i tilfeller av ”purposes not prohibited under this convention.” Hvilken betydning dette har i forhold til IDV vil bli nærmere vurdert i avsnitt 4.2.2. Når det gjelder de generelle begrensningene i første tilleggsprotokoll vil man imidlertid måtte foreta konkrete avveier og vurderinger for de enkelte våpentyper. Hvilke vurderingstema som må inngå i en slik avveier vil bli nærmere drøftet nedenfor.

Det sondres gjerne mellom antipersonell- og antimateriellvåpen og -ammunisjon. Det er ofte den første kategorien som blir gjenstand for vurderinger innen den humanitære retten, men også antimateriell våpen kan ha humanitære konsekvenser. Kjemiske våpen som *kun* gjør skade på materiell, men ikke mennesker eller dyr, later til å være tillatt under kjemivåpenkonvensjonen. Biologiske våpen er derimot ikke gjenstand for denne sondringen – her er alle våpen som faller innenfor definisjonen forbudt uavhengig av hva de skal brukes til. Når det gjelder miner er det spesifisert at det kun er antipersonellminer som er totalforbudt, antikjøretøyminer er i utgangspunktet tillatt. Petersbergerklæringen om forbud mot eksploderende ammunisjon gjelder i henhold til fast sedvane bare for bruk mot personell, ikke mot materiell. Det er imidlertid av språklige grunner lite treffende å kategorisere antimateriell våpen som IDV, ettersom materiell ikke kan dø. Problemstillinger knyttet til antimateriellvåpen blir ikke drøftet særskilt i det følgende.

4.1 De generelle forbudene og IDV

Etter de ovenstående drøftelser antas det som et utgangspunkt at reglene i første tilleggsprotokoll gjelder for norske styrker både i krigssituasjoner, i fredsopprettende oppdrag og i fredsbevarende og humanitære oppdrag, uavhengig av hvilken internasjonal organisatorisk tilknytning operasjonen har. Det vil si at i den grad man overveier å benytte IDV i slike oppdrag, vil begrensningene på våpen som fører til overflødig skade og unødvendig lidelse, og som ikke skiller mellom militære og sivile mål, gjelde fullt ut for IDV. Det samme gjelder begrensningene som ligger i menneskerettighetsregelverket om proporsjonal bruk av maktmidler i situasjoner som ikke utgjør noen form for væpnet konflikt.

4.1.1 Overflødig skade og unødvendig lidelse

Begrepet ”unødvendig lidelse” dekker mye av det samme innholdet som ”overflødig skade.” Begge begrepene stammer fra det opprinnelige franske begrepet ”*maux superflus*” i Haagdeklarasjonen. I artikkel 35 i første tilleggsprotokoll er de to begrepene gjort alternative, det vil si at det er nok at ett av dem er oppfylt.

Begrepene ”overflødig skade” og ”unødvendig lidelse” innebærer at det må foretas en proporsjonalitetsvurdering. Bare den skade som må anses som ”overflødig” eller ”unødvendig” er forbudt, ikke all skade. Det ligger altså implisitt i regelen at man må vurdere om skaden eller lidelsen var overflødig eller unødvendig *i forhold til* våpenets militære nytteverdi.

Skader kan dermed for det første være overflødige hvis de er påført uten at dette var påkrevet ut fra militær nødvendighet. Som regel oppstår skader som en følge av den ene parts forsøk på å sette motpartens personell eller kjøretøyer ut av spill, og de må dermed normalt anses som nødvendige.

Skader kan for det andre være overflødige hvis de påføres av våpen eller ammunisjon som *kapasitetsmessig overgår det som er nødvendig for å oppnå formålet* – for eksempel hvis man i strid med Petersbergdeklarasjonen anvender eksploderende ammunisjon mot personell, som dermed får langt alvorligere skader enn det som hadde vært tilstrekkelig for å uskadeliggjøre dem.

4.1.1.1 Proporsjonalitetsvurderingen og IDV

Når man skal vurdere et IDV opp mot regelen om overflødig skade eller unødvendig lidelse, må man dels vurdere om våpenet vil rammes av *forbudet* mot bruk, og dels vurdere om det må gjøres til gjenstand for særlige *begrensninger* ved bruk.

De fleste IDV er konstruert spesifikt med den hensikt å forårsake *mindre* skader enn andre våpentyper eller ammunisjon. Poenget er å uskadeliggjøre midlertidig, framfor å drepe eller påføre permanente skader. Det vil derfor være lite sannsynlig at et IDV *i utgangspunktet* vil rammes av forbudet i første tilleggsprotokoll om overflødig skade eller unødvendig lidelse. Det påpekes imidlertid at laservåpen som fører til permanent blindhet er et eksempel på et IDV som nettopp ville vært forbudt etter denne regelen i utgangspunktet – uavhengig av militær nytteverdi. Hvis det tilsvarende skulle bli utviklet nye IDV som fører til permanente eller alvorlige skader, vil slike kunne komme til å rammes av dette forbudet i artikkel 35 i første tilleggsprotokoll.

Det neste spørsmålet er i hvilken grad IDV må gjøres til gjenstand for *begrensninger* ved bruk. Som nevnt ovenfor er produksjonen av IDV nettopp et forsøk på å gjøre skadevirkningene ved våpenbruk *mindre* enn ved bruk av andre våpen. Det må imidlertid understrekes at det foreløpig later til å være svært uklart hvilke våpentyper som faller innenfor kategorien IDV, og om slik kategorisering som IDV alltid er berettiget. Blant annet er helseskader ved enkelte IDV avhengige av hvilke doser som blir brukt. Det kan være vanskelig å kontrollere at riktig dose brukes i en kampsituasjon. Både grundige medisinske undersøkelser om virkninger og grundig opplæring og instruksjon i bruk av IDV vil være påkrevet for å sikre at bruk av slike våpen holdes innenfor regelverket i første tilleggsprotokoll.

Det man kaller militær nytteverdi er i praksis det samme som *det som er militært nødvendig for å oppnå målet*. Det vil si at det skal foretas en nødvendighetsvurdering. En åpenbar fare med

IDV er at *terskelen* for å anvende våpenet blir lavere enn ved anvendelse av andre våpen.⁴¹ Dermed kan man få ”overflødig skade” eller ”unødvendig lidelse” selv om det ikke engang er permanente skader, hvis alternativet var å ikke anvende våpenet overhodet. Det er derfor viktig å understreke at nødvendighetsvurderingen er like påkrevet enten det er snakk om IDV eller andre våpen eller ammunisjonstyper.

Når man skal foreta en nødvendighetsvurdering ved eventuell bruk av IDV må det sondres mellom to hovedkategorier av situasjoner. Den ene er tilfeller av væpnet konflikt hvor man deltar i kamphandlinger. Den andre er tilfeller hvor oppdraget er mer politimessig, for eksempel mengdekontroll eller vakthold. I førstnevnte situasjon gjelder som nevnt i utgangspunktet forbudet mot våpen eller ammunisjon som fører til overflødig skade eller unødvendig lidelse. I sistnevnte gjelder den proporsjonalitetsvurderingen man må foreta i henhold til menneskerettighetene.

Å foreta nødvendighetsvurderinger i kamphandlinger er ofte svært vanskelig, ikke minst fordi man ikke alltid vet hva slags våpen eller styrker fienden har. IDV som er særlig aktuelle i væpnet konflikt kan være elektromagnetiske våpen og andre typer våpen som særlig er ment å ramme elektriske systemer ved å kortslutte elektriske kretser. Slike våpen er hovedsakelig ment å skade materiell og ikke personell. Å sette av et slikt våpen i umiddelbar nærhet av for eksempel sykehus eller vannverk eller andre installasjoner som er nødvendige for sivilbefolkningens velferd, kan imidlertid komme i strid både mot forbudet mot å forårsake unødvendig skade eller overflødig lidelse, og mot forbudet mot våpen som ikke skiller mellom militære og sivile mål.

Det vil også være mulig å tenke seg bruk av IDV i nærkampsituasjoner. Fiendtlige soldater vil kunne settes midlertidig ut av spill ved hjelp av for eksempel taservåpen, lydbølgevåpen eller andre typer IDV. I slike situasjoner må man nøye vurdere følgene av bruk av IDV. Når en ”uskadeliggjort” soldat ligger med et våpen ved siden av seg er det umulig å vite om han virkelig er bevisstløs eller bare later som, eller om han kanskje har overgitt seg. I en kampsituasjon kan det skje at man vil skyte og drepe midlertidig ”uskadeliggjorte” fiendesoldater for sikkerhets skyld. I et slikt tilfelle vil kombinasjonen IDV og vanlige skytevåpen føre til en langt høyere dødelighetsprosent enn ved ”normal” kamp. Dette vil kunne komme i strid med nødvendighetskravet som ligger i artikkel 35. Det er i denne forbindelse viktig å understreke at beskyttelse av soldater som av en eller annen grunn er satt ”out of action” er et av hovedgrunnlagene for utviklingen av internasjonal humanitær rett, og et av hovedtemaene i de fire Genève-konvensjonene og deres to tilleggsprotokoller fra 1949 og 1977.

Andre typer IDV som kan være aktuelle i kamphandlinger vil i stor utstrekning kunne komme i konflikt med forbudene i konvensjonene om biologiske og kjemiske våpen. Drøftelsene om disse kategoriene vil foretas nedenfor.

⁴¹ I et tragisk eksempel fra USA i 2003 ble pepperspray brukt mot to personer som sloss inne i et diskotek, noe som førte til panikk, og over 100 personer ble trampet ihjel. Dette eksemplet illustrerer et grunnleggende problem i forhold til IDV – terskelen for å ta våpenet i bruk blir automatisk lavere når man vet at det er ”ikke-dødelig.”

Det er trolig noe enklere å foreta en vurdering av hva som er ”nødvendig” i en situasjon hvor man bidrar til rettshåndhevelsesoppdrag i fredsbevarende operasjoner. Politimeslige oppgaver som vakthold, patruljering, opprettholdelse av orden, kontroll av folkemengder med videre krever i utgangspunktet sjelden bruk av skarpe våpen. Det er formodentlig særlig i slike situasjoner at bruk av IDV tenkes brukt. Nødvendighetsvurderingen her vil særlig måtte gå på hvor man skal legge terskelen for å anvende våpen, inklusive IDV, overhodet.

Når det gjelder bruk av IDV i denne typen oppdrag vil det være vesentlig å alltid vurdere *skadepotensialet* for våpenet. IDV har ofte den egenskap at de ikke påfører permanente eller alvorlige skader. Hvis et IDV likevel har potensial til å påføre permanente skader, vil det måtte vurderes ut fra samme forsiktighetskriterier ved bruk som andre konvensjonelle våpen. Bruk av for eksempel gummikuler mot demonstranter har ført til både skader og dødsfall. Hvis man like gjerne kunne brukt vannkanoner eller tåregass mot en demonstrasjon, vil skader som følge av gummikuler eller annen ”ikke-dødelig” ammunisjon kunne være ”overflødige” og ”unødvendige” ut fra proporsjonalitetsprinsippet.

Det er også viktig å vurdere ikke bare den umiddelbare virkningen, men også potensialet for *følgeskader* ved bruk av IDV i slike situasjoner. Bruk av gass mot terrorister i Moskva i 2002 førte til at 140 av ca 700 mennesker døde. Mange av ofrene døde visstnok fordi de ikke fikk korrekt behandling etter eksponeringen. I den grad ofrene kunne vært reddet, for eksempel ved bruk av motgift, er det nærliggende å si at denne aksjonen førte til uproporsjonal skade.

4.2 De spesielle forbudene

I dette avsnittet blir det foretatt en gjennomgang av de tidligere nevnte spesielle reglene om begrensninger av våpen og ammunisjons typer i forhold til IDV.

4.2.1 Biologivåpen

Biologivåpenkonvensjonen gjelder i utgangspunktet både i krig og fred, det vil si at forbudet mot biologiske våpen gjelder i alle situasjoner. Som nevnt er ikke definisjonen av biologiske våpen helt klar – ut fra ordlyden kan det se ut til at den dekker en del av det samme som kjemivåpenkonvensjonen. Artikkel 1 definerer biologiske våpen som:

“Microbial or other biological agents, or toxins whatever their origin or method of production, of types and in quantities that have no justification for prophylactic, protective or other peaceful purposes;

Weapons, equipment or means of delivery designed to use such agents or toxins for hostile purposes or in armed conflict.”

Det er antatt at biologivåpenkonvensjonen begrenser seg til å gjelde levende organismer som kan spre sykdom eller på annen måte er tenkt å skade mennesker, dyr eller planter og som er

utviklet for å kunne brukes til fiendtlige formål i væpnet konflikt. I tillegg forbys toksiner ("toxins"), som er kjemiske agenter laget av biologiske organismer. Konvensjonen krever ikke at organismene eller giftstoffene skal være dødelige. Man kan derfor anta at IDV som måtte falle innenfor denne definisjonen vil være forbudt å anskaffe og å bruke, både i krigssituasjoner og i mer fredelige eller politimessige oppdrag.

4.2.2 Kjemivåpen og giftgasser

Kjemivåpenkonvensjonen gjelder også i utgangspunktet både i krig og fred. Det er som nevnt i følge konvensjonen forbudt å utvikle, produsere, fremskaffe, lagre, overføre eller bruke kjemiske våpen "under any circumstances." I konvensjonen finnes det imidlertid visse unntak som er spesielt relevante for IDV.

Definisjonen av et kjemisk våpen er "*toxic chemicals and their precursors*," samt det som trengs for å "levere" kjemikaliet – inklusive sprengladninger og annet utstyr ("*munitions and devices*"). Definisjonen på et "toxic chemical" er et kjemikalie som gjennom sin virkning på liv kan forårsake død, midlertidig uskadeliggjøring eller permanent skade hos mennesker eller dyr. I artikkel II (2) heter det:

"'Toxic chemical' means: Any chemical which through its chemical action on life processes can cause death, temporary incapacitation or permanent harm to humans or animals."

Det er klart at en slik definisjon er omfattende – svært mange kjemikalier vil kunne ha slike virkninger. Det er derfor også omfattende unntak fra forbudet. Artikkel II (9) (a)-(d) sier:

"'Purposes Not Prohibited Under this Convention' means: (a) Industrial, agricultural, research, medical, pharmaceutical or other peaceful purposes; ..."

Videre er beskyttelsestiltak mot kjemiske våpen tillatt, samt militære formål som ikke er knyttet til kjemivåpen eller avhengig av bruk av kjemikalier som en krigføringsmetode. Bruk av kjemikalier til rensing etc, også under en krig, rammes ikke av forbudet. Men også kjemiske stoffer som virker slik at det *ikke* er gjennom sin giftige effekt at de kan forårsake skade eller død, vil falle utenfor forbudet. Dette gjelder antakelig klebrige stoffer som skum og lignende som kan brukes for å hindre kjøretøyer eller personer i å bevege seg. Her er det andre egenskaper enn de giftige som gir våpenet den ønskede effekt, og det antas derfor at slike IDV faller utenfor forbudet mot kjemiske våpen.

Det siste unntaket i artikkel II (9), som kanskje er av størst praktisk betydning i forhold til IDV, er unntaket for kjemikalier som brukes til "*Law enforcement including domestic riot control*." En egen definisjon av "Riot Control Agents" (RCA) finnes i Artikkel II (7). Disse defineres som

"Any chemical not listed in a Schedule, which can produce rapidly in humans sensory irritation or disabling physical effects which disappear within a short time following termination of

exposure,”

det vil si kjemikalier som raskt forårsaker sterk irritasjon eller fysisk funksjonshemmende effekter som forsvinner raskt etter at eksponering til kjemikallet er slutt. Den tekniske beskrivelsen av en RCA er dermed en beskrivelse av et typisk IDV.

En rekke rettslige spørsmål reiser seg i forbindelse med tolkningen og forståelsen av disse bestemmelsene i Kjemivåpenkonvensjonen.

For det første kan man stille spørsmål om RCA faller innenfor definisjonen av ”toxic chemicals” i artikkel II (1) og (2), og således er gjenstand for de samme begrensningene som kjemivåpen i sin alminnelighet, eller om RCA er en egen kategori som har færre begrensninger på bruk fordi de er mindre farlige. Dette har betydning for spørsmålet om man har lov til å bruke for eksempel tåregass i en kampsituasjon, eller om slik gass eller andre RCA *bare* kan brukes i rettshåndhevelsesøyemed.

For det andre kan det spørres om kjemiske våpen som *ikke* faller innenfor definisjonen av RCA kan brukes til ”law enforcement including domestic riot control.” Dette spørsmålet har betydning for hvilke typer kjemiske våpen som er tillatt for eksempel ved kontroll av folkemengder eller i gisselsituasjoner. Er det bare RCA, eller er det også andre kjemiske agenter som faller utenfor definisjonen av RCA?

For det tredje kan det stilles spørsmål om hva som skal forstås med formuleringen ”law enforcement including domestic riot control” – med andre ord, *når og i hvilke situasjoner* kan eventuelle kjemiske IDV anvendes?

Disse tre spørsmålene drøftes i de følgende underavsnitt.

4.2.2.1 Definisjonen av Riot Control Agents (RCA)

Det er noe ulike oppfatninger av hvorfor det eksisterer både en definisjon av ”toxic chemicals” (altså kjemivåpen i sin alminnelighet) og en egen definisjon av RCA. Det later til å være den mest alminnelige oppfatning at RCA faller innenfor definisjonen av ”toxic chemicals,” og derfor er underlagt de samme begrensningene som kjemiske våpen ellers. ”Toxic chemicals” er som nevnt definert som både dødelige og ikke-dødelige kjemikalier, det vil si også kjemikalier som kan føre til midlertidig uskadeliggjøring eller ”temporary incapacitation.”⁴² Og det er nettopp ”midlertidig uskadeliggjøring” som er kjernen i definisjonen av en RCA. Slik som teksten står i konvensjonen er derfor den mest naturlige tolkningen å oppfatte RCA som en del av det mer omfattende begrepet ”toxic chemicals.” I henhold til artikkel II (1) (a) er ”toxic chemicals” kjemivåpen. Dette betyr at RCA er omfattet av det samme regimet som alle andre kjemiske våpen, med mindre noe annet er eksplisitt fastslått. Blant annet betyr det at RCA bare kan brukes i situasjoner som faller innenfor rammen av formål som ikke er forbudt under

---

⁴² Artikkel II (2).

konvensjonen, blant annet "law enforcement including domestic riot control." Med andre ord kan de ikke brukes i krigssituasjoner, verken i defensivt eller offensivt øyemed.

En divergerende oppfatning av dette spørsmålet målbæres av USA. Blant annet vises det til at det er en egen regel i artikkel I (5) hvor det sies eksplisitt at RCA ikke skal brukes som en "method of warfare." Denne regelen er etter USAs mening overflødig hvis RCA omfattes av definisjonen av "toxic chemicals" fordi disse uansett er forbudt å bruke i krigføring. I et notat fra Office of the Judge Advocate General (JAG) fra 19. mai 1998⁴³ (en rettslig vurdering av pepperspray) vises det til forhandlingshistorien til kjemivåpenkonvensjonen, og det sies blant annet at

*"The result was a compromise in which the U.S. accepted the CWC's article I (5) prohibition on the use of RCAs as a "method of warfare" in exchange for their categorization outside the chemical weapon regime."*⁴⁴

Pentagon hevder derfor at kjemivåpenkonvensjonen må tolkes slik at RCA kan brukes i krigssituasjoner, og at den eneste begrensningen er at de ikke kan brukes i offensiv krigføring (det er slik de tolker "method of warfare").

Det er mye som tyder på at den amerikanske tolkningen ikke er i overensstemmelse med konvensjonen. Artikkel I (5) kan like gjerne oppfattes som en spesifisering av at RCA ikke må brukes som krigføringsmetode. Den sier ingenting om at RCA er unntatt de øvrige begrensningene som gjelder for kjemiske våpen, og det sies heller ingen ting om at RCA ikke skal oppfattes som "toxic chemicals," tvert i mot – etter ordlyden er det klart at RCA er å oppfatte som "toxic chemicals." I henhold til Wien-konvensjonen om traktatrett er hovedregelen for tolkning av traktater at de skal tolkes ut fra en naturlig forståelse av ordlyden, i lys av traktatens gjenstand og formål.⁴⁵ Å foreta motsetningsvise tolkninger slik USA her gjør er dermed tvilsomt. Stater er i utgangspunktet kun bundet av ordlyden i det som står i teksten. Utvidende tolkninger skal normalt unngås. Det samme gjelder for så vidt henvisninger til forhandlingshistorien. Traktaters forarbeider kan bare brukes som tolkningsfaktor for å bekrefte den tolkningen som er den naturlige ut fra ordlyden, eller hvis meningen med traktaten ellers er uforståelig.⁴⁶

Det later til at de fleste andre statsparter til Kjemivåpenkonvensjonen er enige i at RCA omfattes av begrensningene på kjemivåpen i sin alminnelighet. En hovedgrunn til dette er frykten for utvanning av konvensjonens forbud. Det er lett å forestille seg at hvis det ble tillatt å bruke visse typer kjemiske våpen i visse typer av kampsituasjoner, ville det fort kunne utvikle seg alvorlige utglidninger.

⁴³ Legal Review of Oleoresin Capsicum (OC) Pepper Spray, U.S. Navy JAG, 1998, side 14 ff., tilgjengelig på www.sunshine-project.org.

⁴⁴ Legal Review of Oleoresin Capsicum (OC) Pepper Spray, U.S. Navy JAG, 1998, side 18.

⁴⁵ Wien-konvensjonen om traktatrett, artikkel 31.

⁴⁶ Wien-konvensjonen om traktatrett, artikkel 32.

Den juridiske ekspertise på dette området er altså relativt klar på at RCA må oppfattes som et kjemisk våpen, og derfor er underlagt de samme begrensningene som andre kjemiske våpen. Blant annet er dette oppfatningen i kommentarutgaven til kjemivåpenkonvensjonen.⁴⁷ Også andre som har skrevet om emnet er av samme oppfatning.⁴⁸

4.2.2.2 Kan *alle* kjemiske våpen brukes til "law enforcement"?

Det neste spørsmålet er om kjemivåpen som ikke svarer til definisjonen av RCA, det vil si i utgangspunktet farligere stoffer, kan brukes til "law enforcement including domestic riot control." Spørsmålet kan ha stor praktisk betydning for bruk av IDV fordi det kan være gråsoner med hensyn til hvordan et kjemisk stoff skal kategoriseres. For eksempel er det mye som tyder på at fentanylgassen som ble brukt under gisselaksjonen i Moskva ikke var en tradisjonell RCA, men den er likevel blitt hevdet å være et IDV.

Spørsmålet om alle slags kjemiske stoffer kan brukes i forbindelse med "law enforcement" (rettshåndhevelse) har vært gjenstand for noe debatt. Det som later til å være klart, er at det er ett tilfelle hvor dødelige kjemiske stoffer brukt til "law enforcement" er tillatt, nemlig når det gjelder gjennomføring av dødsstraff.

I henhold til konvensjonsteksten kan det se ut til at unntaket for "law enforcement" gjelder kjemivåpen i sin alminnelighet, ikke bare RCA. Dette later til å bli resultatet hvis man tolker artikkel II (1) (a), som forbyr bruk av "toxic chemicals and their precursors, *except where intended for purposes not prohibited under this Convention, ...*" Unntaket om formål som ikke er forbudt under konvensjonen omfatter "law enforcement including domestic riot control." Konvensjonsteksten legger dermed i utgangspunktet opp til at unntaket om tillatt bruk for rettshåndhevelsesformål er fra kjemiske våpen i sin alminnelighet, ikke bare fra de kjemiske stoffene som utgjør RCA.

Imidlertid heter det i artikkel II (1) (a) at i den grad statene tillates å ha kjemikalier til formål som ikke er forbudt under konvensjonen, må slike kjemikalier i alle tilfeller bestå av "*types and quantities ... consistent with such purposes.*" Det vil si at hvis man har kjemikalier til bruk for "domestic riot control," må slike kjemikalier være i samsvar med formålet, det vil si at de må falle inn under definisjonen av midlertidige uskadeliggjørende stoffer snarere enn permanent skadelige giftstoffer. Hvis enkelte stater forbeholder seg retten til å bruke dødelig gass til gjennomføring av dødsstraff, vil gassen måtte være slik at den egner seg til formålet. Det gis altså ikke en *generell* adgang til å bruke dødelige kjemikalier til "law enforcement." Typer og mengder kjemiske stoffer må samsvare med det konkrete formålet statene har med dem. Det later til å være stor grad av enighet blant den juridiske ekspertise på dette feltet; med unntak av de ovennevnte tilfellene, antar man at kjemikalier bare kan brukes til "law enforcement including domestic riot control" hvis det aktuelle kjemikaliet faller innefor konvensjonens

⁴⁷ Krutzsh og Trapp, A Commentary on the Chemical Weapons Convention (1994).

⁴⁸ Blant andre professor Julian Perry Robinson, the CBW Conventions Bulletin, Issue no.58, desember 1998.

definisjon av RCA.⁴⁹

Statene må for øvrig redegjøre for sine beholdninger av kjemiske stoffer i henhold til kjemivåpenkonvensjonens omfattende verifikasjonsregime.⁵⁰ Det vil si at det allerede er i ferd med å utvikle seg en praksis blant stater for hvilke stoffer og hvilke mengder av disse som kan aksepteres til ulike formål.

Det er i alle tilfeller viktig å være klar over at også andre regler i folkeretten vil kunne begrense adgangen til å bruke farligere kjemikalier til "law enforcement." Hvis det er snakk om fredsoperasjoner eller andre situasjoner hvor den humanitære retten antas å gjelde, vil man måtte vurdere prinsippet om overflødig skade og unødvendig lidelse. En tilsvarende proporsjonalitetsvurdering vil også måtte foretas etter menneskerettsregler, blant annet den tidligere omtalte artikkel 2 i EMK⁵¹ om retten til liv.

4.2.2.3 Definisjonen av "Law enforcement including domestic riot control"

Denne definisjonen er svært sentral i forhold til problematikken rundt IDV. Det er nettopp i situasjoner hvor det snakk om kontroll av folkemengder, gisselsituasjoner og andre typiske politimessige oppgaver hvor bruk av IDV er mest aktuelt.

Tidlige utkast til tekst under forhandlingene av Kjemivåpenkonvensjonen hadde ordlyden "domestic law enforcement and domestic riot control." Det vil si at unntakene for å bruke kjemiske stoffer bare var ment å gjelde innenfor statene selv. Når teksten ble endret på dette punktet til å bli "Law enforcement, including domestic riot control," må dette bety at begrepet "law enforcement" var ment å dekke *mer* enn nasjonal rettshåndhevelse. I kommentarutgaven til Kjemivåpenkonvensjonen heter det:

*"The phrase 'law enforcement including domestic riot control' can be interpreted as meaning that there is riot control other than domestic riot control. On the other hand, that 'non-domestic' riot control would have to be an internationally accepted means of law enforcement."*⁵²

Begrepet "law enforcement" kan litt enkelt oversettes med "rettshåndhevelse." Dette begrepet forbindes normalt med nasjonal rettshåndhevelse, fordi stater i utgangspunktet kun har rett til å håndheve rettsregler nasjonalt. En stats jurisdiksjon begrenser seg i utgangspunktet til statens eget landterritorium, samt til sjøterritoriet når det gjelder kyststater. Det at kjemivåpenkonvensjonen i henhold til ordlyden i artikkel II (9) (d) tydelig legger opp til at

⁴⁹ Se for eksempel Chayes og Meselson, Proposed Guidelines on the Status of Riot Control Agents and other Toxic Chemicals under the Chemical Weapons Convention, Chemical Weapons Convention Bulletin, No.35, March 1997, side 13-18, og David P.Fidler, Law Enforcement Under the Chemical Weapons Convention, FAS Working Group on Biological and Chemical Weapons, The Hague May 2002, side 3-6.

⁵⁰ Dette gjelder imidlertid visstnok ikke kjemiske midler som brukes til "law enforcement" og som ikke er RCA, se blant annet professor Julian Perry Robinson, the CBW Conventions Bulletin, Issue no.58, desember 1998, side 1.

⁵¹ Se avsnitt 2.5.

⁵² Krutzsh og Trapp, A Commentary on the Chemical Weapons Convention (1994), side 42.

rettshåndhevelse også kan tenkes å skje utenfor en stats eget territorium, gir ikke *i seg selv* en hjemmel for slik rettshåndhevelse. Poenget er at i de tilfeller hvor en stat av en eller annen særlig grunn har adgang til rettshåndhevelse utenfor sitt eget territorium, så gjelder unntaket i kjemivåpenkonvensjonen.

Stater kan ha adgang til ekstraterritoriell jurisdiksjon i flere tilfeller. For det første kan en stat ha fått *samtykke* av en annen stat til å utøve rettshåndhevelse. Dette kan gjelde i henhold til faste avtaler (for eksempel politiavtaler med naboland om forfølgelse av forbrytere på ferske spor), i henhold til ad-hoc-avtaler, eller i henhold til avtaler om fredsbevarende eller humanitære operasjoner som iverksettes med hjemstatens samtykke. For det andre kan det være snakk om fredsoperasjoner av forskjellig type som er autorisert av FNs sikkerhetsråd. For det tredje kan det være i situasjoner av okkupasjon. Hvis en eller flere stater okkuperer en annen stat, medfører det at de ikke bare har militær kontroll, men også jurisdiksjon. Også i slike tilfeller vil de derfor ha rett til (og ikke minst plikt til) å utøve rettshåndhevelse i den ordensmessige eller politimessige betydningen av ordet.

Det er imidlertid viktig å merke seg at det er rettshåndhevelse i tradisjonell forstand som menes – ikke håndhevelse av for eksempel en kapittel-VII-resolusjon⁵³ som autoriserer bruk av makt mot en stat. Dette fremgår av FN-paktens artikkel 2 (4) som sier klart at bruk av makt mot andre stater er forbudt. Dette forbudet er en av de mest grunnleggende reglene i folkeretten. De eneste to unntakene er at FNs sikkerhetsråd kan, for å sikre internasjonal fred og sikkerhet, autorisere bruk av makt inklusive væpnet makt, samt at alle stater har rett til selvforsvar.⁵⁴

Man kunne hevde at slike situasjoner ville være dekket av begrepet ”law enforcement” i betydningen *håndhevelse av internasjonal rett*. En slik tolkning ville imidlertid være i total motsetning til hele begrunnelsen for kjemivåpenkonvensjonen, som nettopp er å hindre bruk av kjemiske våpen i krig. For uansett om bruk av væpnet makt er rettmessig i henhold til FN-paktens regler vil det like fullt oppstå en krigssituasjon. Det ville være umulig å hindre en total utglidning av forbudet mot kjemiske våpen hvis det ble oppfattet slik at man hadde adgang til å bruke kjemivåpen ved ”rettmessig” maktbruk. Alene diskusjonene om hva som ligger innenfor det rettmessige er ofte svært kontroversielle, jf bombingene av Jugoslavia i 1999 og angrepet på Irak i 2003. Det er derfor utbredt enighet om at ”law enforcement” tolkes som rettshåndhevelse i en mer klassisk politimessig forstand. Som nevnt ovenfor mener amerikanerne at når det gjelder RCA, så kan disse brukes i krigshandlinger og i krigssituasjoner, bortsett fra i offensive kamphandlinger. Så vidt forfatteren kjenner til, er amerikanerne nokså alene om dette synspunktet.⁵⁵ De fleste er redde for utglidning av forbudet hvis man tillater noen former for bruk av giftige kjemikalier i krigføring, selv om det skulle være i defensivt øyemed.

De situasjonene hvor det kan være aktuelt å bruke RCA utenfor en stats eget territorium er altså i hovedsak når det utføres politimessige oppgaver under fredsbevarende eller andre humanitære

⁵³ Resolusjon vedtatt i henhold til FN-paktens kap VII av FNs sikkerhetsråd, hvor autorisasjon av maktbruk kan gis.

⁵⁴ FN-paktens artikkel 39-42 og 51.

⁵⁵ Spørsmålet ble drøftet under den sist avholdte Review Conference for statspartene til Kjemivåpenkonvensjonen i Haag våren 2003.

operasjoner, eller når det foregår okkupasjon av en annen stat. Det ligger i kortene at det kan være vanskelig å avgjøre i alle situasjoner hva det er som skal gjelde. En fredsbevarende styrke har i utgangspunktet rett til å forsvare seg selv og de personer eller materiell den er satt til å passe på. Det vil etter forholdene kunne være vanskelig å avgjøre om en gruppe soldater som utfører et vakt- eller transportoppdrag, og som blir beskyttet, er i en krigssituasjon eller i en rettshåndhevelsessituasjon. Utsettes man for steinkasting i en by er det normalt mer grunn til å behandle det som rettshåndhevelse enn hvis man beskyttes fra langt hold med artilleri. Slike situasjoner må vurderes konkret. Poenget er at kjemiske våpen, inklusive IDV (for eksempel RCA), ikke skal brukes som *krigføringsmetode*, verken offensivt eller defensivt, i noen situasjoner.

I fredsbevarende operasjoner eller i okkupasjonssituasjoner vil det som nevnt være ulike former for situasjoner hvor det kan være tillatt å bruke RCA. Artikkel 64 i fjerde Genève-konvensjon krever at okkuperende makter skal være ansvarlige for "public law and order" i sin alminnelighet og at de også skal være ansvarlige for alminnelig rettshåndhevelse basert på landets egne lover. Et eksempel på slik rettshåndhevelse er som nevnt mengdekontroll, eller kontroll med demonstrasjoner og opptøyer. Selv om artikkel II (9) (d) nevner "domestic riot control" utelukker ikke det at man i visse tilfeller kan utøve "riot control" utenfor eget territorium fordi begrepet "law enforcement" utvilsomt dekker "riot control." Videre dekkes som nevnt vakt-, transport- og andre typer oppdrag som inngår i fredsbevarende og humanitære operasjoner.

Vurderingstema må alltid være om den konkrete oppgaven man skal utføre er av tradisjonell rettshåndhevende karakter, eller om den grenser mot handlinger som foretas for å bekjempe en fiende. Dette gjelder uavhengig av om det er snakk om et fredsbevarende oppdrag eller andre typer oppdrag. I situasjoner som er klart innenfor rettshåndhevelse, krever altså kjemivåpenkonvensjonen at bruk av alle former for kjemiske stoffer må stå i forhold til formålet. I øvrige situasjoner er alle former for kjemiske våpen, inklusive IDV, forbudt.

4.2.3 Miner

Antipersonellminer er totalforbudt, både i krig og fred. En antipersonellmine er som nevnt ovenfor definert som "*en mine som er konstruert for å eksplodere som følge av en persons nærvær, nærhet eller berøring, og som vil skade eller drepe en eller flere personer, eller sette dem ut av spill.*"

Det er altså ikke avgjørende at en antipersonellmine er beregnet på å uskadeliggjøre istedenfor å drepe. Heller ikke miner som bare skader noen midlertidig, for eksempel ved hjelp av giftpiler eller andre innretninger, vil være tillatt etter Antipersonellminekonvensjonen. Dette fremgår av ordlyden: "... eller sette dem ut av spill." Poenget er at en mine som er konstruert for å gå av som et resultat av at en person kommer i berøring med eller på andre måter i nærheten av minen, er forbudt. En mine som bare kan settes av manuelt – det vil si ved at noen andre setter den av –

vil ikke være forbudt etter denne definisjonen.⁵⁶

Her spiller det altså ingen rolle om våpenet kan kategoriseres som IDV. Alle våpen som faller innenfor definisjonen av en antipersonellmine er forbudt.

4.2.4 Laservåpen

Den eneste typen av laservåpen som er eksplisitt forbudt etter folkeretten er blindende laser, jf avsnitt 2.3.7.4 ovenfor. Hvis et våpen faller innenfor definisjonen i denne protokollen, er det forbudt, uansett kategorisering ellers.

Øvrige laservåpen rammes i utgangspunktet ikke av noe spesifikt forbud. De må derfor vurderes opp mot de generelle begrensningene på våpen og ammunisjon i første tilleggsprotokoll, og opp mot begrensningene som følger av ulike menneskerettighetsregler, blant annet torturkonvensjonen.

5 IKKE-DØDELIGE VÅPEN OG NØDRETT

Med nødrett menes her *ikke* det som tradisjonelt oppfattes som selvforsvar. Soldater, både i krig og på fredsbevarende oppdrag har alltid rett til selvforsvar, og dette er derfor lovlig. Med nødrett menes her en handling som i utgangspunktet vil være *ulovlig*, men som vil kunne rettfærdiggjøres hvis man gjennom nødrettshandlingen forhindrer et større onde enn nødrettshandlingen.

Det er blitt hevdet i teorien at det kan være situasjoner hvor soldater eller andre er *forpliktet* til å brukes IDV framfor andre våpen, selv om de aktuelle IDV faller innenfor et av forbudene mot spesifikke våpentyper.⁵⁷ Det er hevdet at hvis man kan redde menneskeliv gjennom å bruke en forbudt våpentype framfor en tillatt våpentype, så har man i realiteten ikke lov til å velge det sistnevnte. Dette er et kontroversielt og rettslig vanskelig spørsmål, og vil neppe kunne løses fullt ut på papiret.

Argumentet ovenfor er basert på det faktum at visse situasjoner krever at man gjør noe rettstridig for å unngå at det skjer noe som er enda verre. Man må avgjøre at det skal skje et lovbrudd for å unngå et større onde enn lovbruddet. Nødrett og nødverge er fast sedvanerett både i nasjonale rettssystemer og i folkeretten. I folkeretten har disse rettsinstituttene blant annet kommet til uttrykk i utkastet til konvensjon om statsansvar, artikkel 24 og 25.⁵⁸ Her sies det blant annet at en rettsstridig handling likevel kan regnes som rettmessig hvis den var den eneste måten å beskytte en "*essential interest against a grave and imminent peril.*" Det er

⁵⁶ Da Norge skulle ratifisere Antipersonellminekonvensjonen ble et stort antall Claymore-miner modifisert slik at de bare kunne settes av manuelt, blant annet ved at snubletråutløsningsmekanismen ble endret.

⁵⁷ Dette synspunktet fremmes blant annet av Paul Kim i artikkelen "Between Principles and absolutes: Non-lethal Weapons and the Law of Armed Conflict," University College London, 2003.

⁵⁸ Draft articles on State Responsibility, International Law Commission 2001, www.un.org/law/ilc/texts/State_responsibility/responsibilityfra.htm.

nokså åpenbart at å redde noen fra å bli drept normalt vil falle innenfor rammene for dette.

Når man skal regne en situasjon som en nødrettssituasjon er imidlertid en vanskelig og nødvendigvis også en subjektiv vurdering. Det ligger i sakens natur at nødrett bare kan påberopes i ekstreme tilfeller. Forsvaret eller politiet kan neppe basere sine våpeninnkjøp på at noen våpen bare skal brukes i nødrettstilfeller fordi de ellers er ulovlige. Den enkelte soldat, befal eller polititjenestemann kan ikke forventes å treffe avgjørelser om å velge å bruke ulovlige våpen i særlige tilfeller. Det vil etter all sannsynlighet også forekomme en økt risiko for ulovlig bruk som går utover nødrettssituasjoner hvis man har slike våpen tilgjengelige.

I tillegg vil det fortsatt være ulovlig å ha slike våpen eller ammunisjonstyper *tilgjengelige*. Det er altså bare i selve nødsituasjonen at rettsstridigheten ved *bruk* vil kunne opphøre. Det kan derfor ikke forsvares å ha ulovlige våpen tilgjengelige med tanke på nødrettssituasjoner.

Et annet spørsmål er om man i kampsituasjoner, under henvisning til nødrett eller nødverge, kan bruke våpen som bare er tillatt i rettshåndhevelsesøyemed. Kan man for eksempel bruke tåregass i stedet for skarpe skudd i en kampsituasjon ut fra et ønske om å redde fiendens liv?⁵⁹ Dette er etter alt å dømme en nokså teoretisk diskusjon. Alle kampsituasjoner må bedømmes konkret, og ingen kamphandlinger skal i utgangspunktet gå lenger enn det som er militært nødvendig uansett. Det virker lite praktisk å legge opp til bruk av for eksempel RCA i kampsituasjoner. Det er videre en klar grunn til at disse våpnene spesifikt er forbudt som ”a method of warfare.” Faren for utvanning av forbudet mot kjemisk krigføring er overhengende hvis man begynner å tillate visse kjemiske våpen i kampsituasjoner.

Det etter dette lite som taler for at nødrettsbetraktninger bør føre til at man gjør andre rettslige vurderinger angående lovligheten av et våpen eller ammunisjonstype enn de som følger av forbudene i de ovennevnte konvensjoner og rettsedvaner.

6 FORPLIKTELSE TIL Å EVALUERE IKKE-DØDELIGE VÅPEN

Alle stater har i utgangspunktet en forpliktelse til å foreta vurderinger av om våpen, inklusive IDV, er i overensstemmelse med folkeretten. Under forhandlingene av første tilleggsprotokoll var det oppe forslag om en egen overvåkningsmekanisme for å sikre at statene fulgte opp forbudet mot våpen som var i strid med forbudet i artikkel 35. Flere stater var imidlertid i mot dette, blant annet fordi de mente at en slik mekanisme ville få preg av et nedrustningsregime, noe som ble ansett å ligge utenfor mandatet under diplomatkonferansen. Man ble derfor til slutt enige om en *forpliktelse for statene til nasjonalt å foreta en vurdering av nye våpen*.

I artikkel 36 i første tilleggsprotokoll til Genève-konvensjonene heter det at når en stat skal utvikle eller skaffe seg et nytt våpen eller andre midler til krigføring, så må vedkommende stat vurdere lovligheten av dette våpenet eller midlet opp mot reglene i første tilleggsprotokoll (om

⁵⁹ Kim hevder at “A soldier who uses tear gas to spare his enemy’s life is not in violation of international law.”

overflødig skade eller unødvendig lidelse, miljøødeleggelser og distinksjon mellom sivile og militære mål), og mot alle andre begrensninger og regler som følger av folkeretten. Det vil si at nye våpen eller ammunisjonstyper må vurderes opp mot alle de ovennevnte instrumenter om reguleringer og forbud av ulike våpen- og ammunisjonstyper.⁶⁰

Det understrekes i kommentarene til artikkel 36 at det bare er våpenets virkninger ved normal bruk som skal evalueres, ikke mulighetene for misbruk.⁶¹ Videre understrekes det at forpliktelsen etter artikkel 36 ikke skaper noen forpliktelser overfor andre stater, og heller ingen forpliktelser til å offentliggjøre resultatene av evalueringen. Statene er dermed ikke forpliktet til å avsløre informasjon om eventuelle nye våpen som de har under utvikling.⁶²

Det står ikke noe spesifikt om *hvordan* en slik vurdering av nye våpen skal foregå. Det er imidlertid relativt opplagt at det kreves mye ulik ekspertise for å alltid kunne vurdere om et gitt våpen eller en ammunisjonstype faller innenfor eller utenfor noen av de ovennevnte forbudene. Dette gjelder ikke minst IDV, som i mange tilfeller krever komplekse vurderinger. Både når det gjelder innkjøp og utvikling av slike våpen, men også når det gjelder instruksjoner for i hvilke situasjoner visse IDV kan brukes, kreves ikke bare våpenteknisk og forsvarsmessig ekspertise, men også medisinsk, miljøfaglig og ikke minst rettslig ekspertise.

I henhold til opplysninger fra den internasjonale Røde-Kors-komiteén (ICRC), har blant annet Sverige, USA og Australia bredt sammensatte vurderingsorganer hvis anbefalinger angående innkjøp og utvikling av nye våpentyper normalt er offentlig tilgjengelige.⁶³ Vurderinger i Norge i henhold til artikkel 36 i første tilleggsprotokoll er hittil blitt foretatt av Forsvarssjefens utvalg for folkerettslig vurdering av stridsmidler, krigføringsmetoder og -virkemidler (FFUV), opprettet i 1999.⁶⁴ Det ble imidlertid 18. juni 2003 vedtatt et nytt direktiv om folkerettslig vurdering av våpen, krigføringsmetoder og krigføringsmidler, og et nytt utvalg under ledelse av Forsvardepartementet er i ferd med å bli opprettet.

---

⁶⁰ For en mer omfattende oversikt over rettslige instrumenter innen internasjonal humanitær rett, se www.icrc.org/ihl.nsf/NORM?OpenView&Start=1.

⁶¹ Commentary Art.36 Protocol Additional to the Geneva Conventions, para 1471, www.icrc.org/ihl.

⁶² Commentary Art.36 Protocol Additional to the Geneva Conventions, para 1481, www.icrc.org/ihl.

⁶³ ICRC June 2002, Vol. 84 No.846, side 354 ff.

⁶⁴ Arne Willy Dahl, Håndbok i militær folkerett, 2003, side 87.